

Sprawozdania z literatury

„Archeologiczni Pamiatki URSR”, Akademia Nauk Ukrainijskoji RSR, Instytut Archeologii, Kijów 1952, t. 3, 419 s.; t. 4, 188 s.;

Instytut Archeologii Akademii Nauk USRR wydał dotąd pięć tomów¹ materiałów, pochodzących z badań archeologicznych prowadzonych na terytorium USRR. Pierwsze dwa tomy wydane są w 1949 r., zaś tomy III i IV — w 1952 r. W tomach II i IV zawarte są artykuły oraz materiały dotyczące paleolitu, neolitu i wczesnego brązu oraz okresu scyto-sarmackiego. Tomy I i III poświęcone są prawie wyłącznie kulturze pól grzebalnych i okresowi Rusi Kijowskiej. Wszystkie prace ogólne oraz materiałowe pisane są w języku ukraińskim i posiadają streszczenia w języku rosyjskim. Poniżej omawiamy dokładniej treść tomu III i IV².

Tom III podzielony jest na pięć części. Część pierwsza dotyczy badań w Kijowie i jego okolicy.

Jako pierwsze zamieszczone jest sprawozdanie M. K. Karger'a o wynikach prac archeologicznych prowadzonych na terenie Kijowskiego Muzeum Historycznego, znajdującego się najprawdopodobniej w obrębie Starego Kijowa. Odkryto tam m. in. resztki półziemiankowej chaty, która była mieszkaniem rzemieślnika zajmującego się wyrobem przedmiotów brązowych. Obiekt ten datowany jest na okres przedmongolski.

Następnie znajdujemy omówienie rezultatów badań prowadzonych w dawnym Wyszgorodzie, w wyniku których stwierdzono tam istnienie warsztatów odlewniczych i garncarskich, przy czym pierwsze z nich skupiały się we wschodniej, drugie w zachodniej części grodziska. Autor sprawozdania W. I. Dowżenok zaznacza, że Wyszgorod był ważnym centrum produkcyjnym Rusi Kijowskiej. W dalszej pracy krótko, ale treściwie podano wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 1947 r. na terenie dawnego Bielgorodu. Osobne sprawozdanie poświęcone jest pracom ekspedycji „Wielki Kijów” w roku 1947. Badania te doprowadziły do odkrycia na prawym i lewym brzegu Dniepru, w dorzeczu rzek Rosi i Desny — całego szeregu nowych stanowisk z okresu neolitycznego (kult. trypolskiej), z początku epoki brązu (kult. środkowodnieprzańskiej), z wczesnego okresu żelaza, kultury pól grzebalnych typu zarubinieckiego oraz z okresu Rusi Kijowskiej. Prace ekspedycji przyniosły dużo nowego materiału dotyczącego kwestii etnogenezy Słowian. W części niniejszej zawarte są również sprawozdania z prac wykopaliskowych prowadzonych w pobliżu Kijowa, jak np. we wsi Sofijewka, gdzie odkryto późnotrypolskie cmentarzysko z ciałopaleniem.

Część druga zawiera wyniki badań archeologicznych, prowadzonych w Czernihowie i okolicy. Na uwagę zasługują odkrycia we wsi Szestowice, gdzie zbadano grodzisko z ceramiką datowaną na VI—XIII w., osadę otwartą oraz cmentarzysko składające się z kurhanów z ciałopaleniem oraz ze szkieletami. Ciekawy jest kurhan z IX w. z bogatym wyposażeniem wojownika (m. in. miecz, półkuliste umbo i strzemiona dwu rodzajów).

W części trzeciej umieszczono sprawozdania z prac archeologicznych, prowadzonych na prawym brzegu Dniepru. Między innymi omówione zostały przez W. A. Bogusewicz'a wyniki badań prowadzonych w Kaniowie. Stwierdzono tam osadę kultury pól grzebalnych typu zarubinieckiego, co o tyle jest cenne, że dotychczas znane były jedynie groby tej kultury. Odkrycie to ważne jest również dla zagadnienia etnogenezy Słowian. Następnie zreferowane są rezultaty badań prowadzonych w osadzie z późnego okresu kultury pól grzebal-

nych z IV—VII w. w Jagniatnoje (odkryto tam duże budowle o ścianach plecionych, piec garncarski oraz kurhan z VIII—IX w.). O badaniach wołyńskiej ekspedycji mówi nam obszernie W. K. Gonczarow w artykule sprawozdawczym, z którego wynika, że prace prowadzone były w osadach z VIII—IX w. w Rajkach i w Łuce Wróblewieckiej, okręgu żytomirskiego. Ten sam badacz podaje wyniki badań starego Gorodska, w którym stwierdzono chaty połączone w jedną długą budowlę opasującą pierścieniowato dziedziniec. Na płaskich dachach znajdowała się gruba warstwa lessu, który w czasie pożaru budowli opadł, przywalając wszystko, co wewnątrz się znajdowało — narzędzia, broń, przedmioty codziennego użytku, a nawet zwłoki mieszkańców grodu. Na podgrodziu znajdował się duży ośrodek metalurgiczny i garncarski. Odkryto tam ok. dziesięciu dymarek, wielką ilość żużla, gliniane zakończenia dysz oraz kawałki wapienia używanego wg W. K. Gonczarowa jako topnik w procesie wytapiania żelaza. Część III kończy obszernie sprawozdanie z archeologicznych poszukiwań w górnym dorzeczu Bohu.

Czwarta część poświęcona jest badaniom na lewym bieżgu Dniepru. Jak wynika ze sprawozdań prace koncentrowały się głównie na grodziskach oraz cmentarzyskach tzw. romeńsko-borszewskiego typu z VIII—IX w. Akcją wykopaliskową objęte zostało również sałtowskie cmentarzysko kurhanowe, którego badanie ma duże znaczenie dla wyjaśnienia związków Słowian Wschodnich z ich południowo-wschodnimi sąsiadami, wchodzącymi w VII—X w. w skład kaganatu czarskiego. W końcu tej części znajdujemy sprawozdanie I. I. Lapuszkina z poszukiwań archeologicznych lewobrzeżnej ekspedycji archeologicznej w latach 1947—1948. Materiał archeologiczny zebrany w dorzeczu Sejmu, Oskoły, Dońca, Worskli i na lewym brzegu Dniepru pozwala wydzielić wśród odkrytych stanowisk osady i grody okresu scytyjskiego, kultury pól grzebalnych, kultury tzw. sałtowsko-miackiej oraz kultury Rusi Kijowskiej.

Piąta część informuje czytelnika o archeologicznych odkryciach w zachodniej części USRR, a więc na terytorium byłej Małopolski wschodniej. Widzimy tam sprawozdanie M. J. Smiszki z prac prowadzonych w okręgu zakarpacim przez ekspedycję lwowskiego Oddziału Instytutu Archeologicznego Akademii Nauk USRR. Dowiadujemy się z niego, że w okolicy Izy (Zakarpacie) zbadano dwa ciekawe cmentarzyska kurhanowe, z których pierwsze datowane na III w.n.e. składało się z kurhanów zawierających spalone szczątki zmarłego w popielnicach lub w jamach. W niektórych wypadkach stwierdzono, że palenie zmarłych odbywało się w miejscu usypiania kurhanu. Autor przypisuje to cmentarzysko osiadłym hodowcom bydła z południowego podgórze karpacciego, pokrewnym grupie ludności zamieszkującej w tym samym czasie (w pierwszej połowie pierwszego tysiąclecia) północne zbocza Karpat. Zdaniem tego badacza można przyjąć, że byli to bezpośredni poprzednicy Chorwatów (wymienionych przez Konstantyna Porfirogenetę), którzy mieli zamieszkiwać północne Podkarpacie między Dniestrem a Wisłą. Drugie cmentarzysko o podobnym rytuale pogrzebowym miało być chronologicznie wyprzedzać bezpośrednio pierwsze. Dzięki odkryciu tych dwóch cmentarzysk oraz innych wcześniejszych, jak również słowiańskiego cmentarzyska kurhanowego z VIII—IX w. w mukaczewskim okręgu, uzyskano pewien łańcuch rozwojowy w kulturze tego terenu od czasów scytyjskich aż do okresu Rusi Kijowskiej, przy czym daje się zauważyć podobieństwo w rytuale pogrzebowym, jak również w pewnych formach ceramiki.

W dalszym ciągu tej części znajduje się duża praca M. J. Smiszki o badaniu zabytków kultury pól grzebalnych na zachodnich terenach USRR. Jest rzeczą ciekawą, że autor na podstawie analizy materiału archeologicznego, wydobytego w czasie prac na obszarze osa-

¹ Niniejsze sprawozdanie napisane zostało w r. 1954, kiedy ukazało się dopiero 5 tomów Archeologicznych Pamiatek.

² Treść t. I i II podał K. Majewski w t. III „Archeologii” 1949 (1952), s. 305.

dy kultury lipickiej w Zaleszczach w powiecie drohobyckim (dawniej bobreckim), wśród którego wyróżnia on pewne zabytki, nawiązujące do form halsztackich i wczesnolateńskich, daje nieco inne niż dotychczas ramy chronologiczne tej kultury. Kultura lipicka miała — jego zdaniem — pojawić się już w II w. p.n.e., a jej koniec przypada na IV lub V w. Ten sam autor omawia wyniki prac prowadzonych przez ekspedycję lwowskiego Oddziału Instytutu Archeologii Akademii Nauk USRR na terenie okręgu Równe (Wołyń), gdzie m. in. we wsi Wołyci stwierdzono istnienie osady wczesnosłowiańskiej. Ceramika tam znaleziona jest wykonana na kole garncarskim i wykazuje charakter przejściowy między późnym okresem pól grzebalnych a czasami Rusi Kijowskiej. M. J. Smiszko skłonny jest datować tę ceramikę na VII—VIII w. Odkryto tam poza tym ciekawe gliniane piece kopułkowe, z których dwa należą do wyżej wymienionej osady, jeden zaś, różniący się od poprzednich tym, że gliniana kopuła pozbawiona była drewnianego szkieletu — datowany jest na okres Rusi Kijowskiej. Badaniem starożytnego grodu Plisnisko pod Podhorcami (okręg lwowski), prowadzonym w latach 1947—1948, poświęcone jest krótkie sprawozdanie I. D. Starczuka, z którego dowiadujemy się, że stwierdzono tam dwie warstwy osadnicze. Pierwsza datowana na IX—XI w. odpowiadałaby osadzie jeszcze nieobronnej, składającej się z chat częściowo wgłębionych w ziemię i posiadających kamienne piece kopułkowe. Ludność zamieszkująca w tym okresie osadę zajmowała się głównie rolnictwem, dowodem czego mogą być znalezione w jej obrębie żelazne radlice, sierp żelazny, krój od pługa. Z końcem XI w. stare chaty zostały zasypane, a na ich miejscu pobudowano duże zrębowe budynki, znajdujące się całkowicie na powierzchni ziemi, wyposażone w piece gliniane. Cała osada, która w tym okresie uległa znacznemu poszerzeniu, została otoczona wałem dochodzącym do wysokości 8 m. W tej drugiej fazie osadnictwa silnie rozwinęło się rzemiosło garncarskie (stwierdzono kilka odmian znaków garncarskich, płytki emaliowane i pisanki). Mieszkańcy grodu wytapiali z miejscowej rudy darniowej żelazo, jak również odlewali różne przedmioty, o czym świadczą znalezione w tej warstwie formy odlewnicze oraz liczne ozdoby wykonane tą techniką. Cały szereg danych wskazuje, że mamy tam do czynienia z zaczątkami staroruskiego miasta, które wspomniane jest w *latopisach* i w *Słowie o Pułku Igorowym*.

Tom III kończy sprawozdanie M. J. Brajczewskiego z prac dubieńsko-krzemienieckiej ekspedycji, działającej na pograniczu podolsko-wołyńskim, oraz doniesienie B. A. Timoszuca o najważniejszych archeologicznych odkryciach w dorzeczu Prutu.

Tom IV podzielony jest na cztery części. Część I zawiera artykuły dotyczące głównie okresu scytosarmackiego. Mamy tam publikowany przez I. G. Szowkoplasa jeden z dziesięciu kurhanów, jakie odkryto w Łuce Wróblewieckiej. Kurhan ten całkowicie usypany z kamieni zawierał wewnątrz ułożoną z głazów skrzynię, w której znajdowały się stłoczone 4 ludzkie szkielety (dwa zwrócone w jedną stronę, a dwa w odwrotną). Znalezione naczynie datuje kurhan na VIII—VII w. p.n.e. (okres przedscytyjski). Z kolei E. F. Pokrowska omawia wyniki badań prowadzonych na jednym z największych grodzisk scytyjskich VI—V w. p.n.e. w Chotowie w okręgu kijowskim. Umieszczono tam również sprawozdanie z prac tiasmińskiej i gornosulskiej ekspedycji za rok 1947. Pierwsza prowadziła m. in. badania na grodzisku w Szarpiwce z VI—V w. p.n.e., gdzie odkryto ciekawe konstrukcje wałów, a w ich obrębie resztki glinianych pieców. Grodzisko to w okresie scytyjskim było jednym z największych ośrodków wytapiania żelaza i jego obróbki. Ekspedycja gornosulska kontynuowała badania z lat 1945—1946 na scytyjskich grodziskach nad Sułą. Badaniem objęte było również największe ze znanych na tym terenie — grodzisko koło Basiwki datowane na VI—III w. Znalezione na nim zabytki pozwalają wiązać niniejszy

obiekt z kurhanami scytyjskimi, znajdującymi się w tych okolicach. W dalszym ciągu T. G. Obodtujęwa publikuje dwa kurhany sarmackie z okręgu nowowasilewskiego na Zaporozżu. Pierwszy był obrabowany, w drugim zaś znaleziono grób najprawdopodobniej wodza sarmackiego z bogatym wyposażeniem, które składało się z broni, ozdób i naczyń. Kurhan ten datowany jest na I w. p.n.e. i wykazuje pewne związki z Połozem, Kubaniem i Bosforem.

O wynikach prac archeologicznych prowadzonych w 1947—1948 r. w Olbii i okolicy informuje nas artykuł sprawozdawczy L. M. Sławina, z którego wynika, że badania tam prowadzone przyniosły wiele cennego materiału dotyczącego drewnianego i kamiennego budownictwa, produkcji garncarskiej, metalurgii oraz wyrobu wina. W ramach prac tejsze ekspedycji przebadane zostały tereny nad dolnym Bohem i wynikiem ich było odkrycie tam po raz pierwszy osady kultury pól grzebalnych. Poza tym systematycznie zbadano na tym terenie dwie osady scytyjskie. Część pierwsza kończy się omówieniem przez L. D. Dmitrowa wyników badań archeologicznych, prowadzonych na terytorium dzisiejszego Biełgorodu naddniestrzańskiego, które pozwoliły prześledzić historię tego miasta od czasów istnienia tam starożytnego grodu Tir, aż do okresów nowożytnych, kiedy miastem tym zawiądnęli Turcy.

Część druga dotyczy badań nad okresem neolitu i brązu. Ciekawe są wyniki prac archeologicznych, prowadzonych na jednym z torfowych stanowisk neolitycznych południowego Polesia, które m. in. wykazały istnienie związków kulturowych między tymi terenami a środkowym Podnieprzem (kultura trypolska). Dalsza część niniejszego rozdziału poświęcona jest badaniom stanowisk kultury trypolskiej. A. B. Dobrowolski omawia znalezisko tej kultury w Sabatiniewce, M. L. Makarewicz referuje wyniki prac ekspedycji nad środkowym Bohem. Ten sam autor publikuje poza tym wyniki uzyskane w czasie badań na terenie osady kultury trypolskiej koło miejscowości Pawołocz (w okręgu żytomierskim). Dowiadujemy się z jego artykułu, że znaleziono tam ułamki kości ludzkich, świadczące być może o istnieniu grobu, do którego można odnieść miedzianą szpilkę, miniaturowe naczynko, ułamki glinianej przykrywki i przekłuty ząb jelenia. S. A. Sudałow pisze o rezultatach prac archeologicznych prowadzonych na jednej z osad kultury trypolskiej w Siemienowie-Zieleńcu koło Trembowli, gdzie już w r. 1900 wstępne badania prowadził prof. Demetrykiewicz. Natrafiono tam na cały szereg chat posiadających bardzo ciekawie wykonane gliniane podłogi. Ceramika z tej osady w dużym stopniu nawiązuje do naczyń z Bilcza Żłotego i Koszylowic. Wreszcie znajdujemy artykuły J. M. Zacharuka i I. M. Samojłowskiego, poświęcone badaniu cmentarzyska neolitycznego w Sofijewce, okręg kijowski, na którym odkryto 141 grobów ciepłopalnych wyposażonych w kamienne topory bojowe, krzemienne piłki czy sierpy, sztylety, następnie dęto, siekierkę płaską, sztylety, szydła i paciorki z miedzi oraz różne formy naczyń, m. in. z ornamentem sznurowym. Umieszczone jest również sprawozdanie z badań w Usatowie pod Odessą z roku 1948.

Trzecia część tomu IV dotyczy wyników poszukiwań i prac ekspedycji wędrownych. Umieszczono w niej sprawozdanie dubieńsko-krzemienieckiej ekspedycji paleolitycznej z badań na terenie Wołynia i Podola, następnie omówiono wyniki prac, prowadzonych w roku 1948 na neolitycznych stanowiskach nad północnym Dońcem. M. J. Brajczewski referuje osiągnięcia w badaniu obszaru pogranicznego wołyńsko-podolskiego, gdzie znaleziono cały szereg fragmentów naczyń odpowiadających tzw. kulturze komarowskiej. Dowodzą one, że zasięg tej kultury przechodzi na obszary bardziej północne, niż się to dotychczas przyjmowało, i pokrywa się z zasięgiem kultury wysokiej. Wobec tego M. J. Brajczewski wysuwa hipotezę o genetycznym związku kultury wysokiej z kulturą komarowską. O odkryciu nowych stanowisk z epoki paleolitu, neolitu i brązu w okolicy porohów dniestrzańskich dowiadujemy się z krót-

kiego artykułu A. W. Bodiańskiego. B. A. Timoszczuk daje sprawozdanie z poszukiwań Krajoznawczo-Historycznego Muzeum w Czerniowcach. K. W. Biernakowicz pisze o badaniach archeologicznych na Zakarpaciu (w okolicy Mukaczewa).

Czwarta część — „Kronika ekspedycyjna” zawiera krótkie sygnalizujące sprawozdania z wyników prac poszczególnych ekspedycji działających na terytorium USRR. Mamy tam sprawozdanie ekspedycji działającej w dorzeczu Desny, następnie trypolskiej, południowopodolskiej, nikopolskiej badającej scytyjską kulturę na Zaporozżu i w okręgu dnipro-pietrowskim, wreszcie taur-scytyjskiej, mającej za zadanie zebranie nowych danych o państwie Scytów na Krymie oraz zbadanie stosunku kultury scytyjskiej do Sarmatów, Greków i Rzymian.

Jan Machnik